

Національна академія наук України
Національна академія педагогічних наук України
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса
Інститут всесвітньої історії
Інститут соціальної та політичної психології
Інститут обдарованої дитини
Всеукраїнська газета «Освіта і суспільство»

МАТЕРІАЛИ

*У Всеукраїнській міжгалузевій
науково-практичній онлайн-конференції*

**«Національна наука і освіта
в умовах війни РФ проти України
та сучасних цивілізаційних викликів»**

27 березня–2 квітня 2024 року

в межах XV Міжнародної виставки

«Сучасні заклади освіти–2024»

Київ
2024

Н35 Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів : матеріали V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 27 березня–2 квітня 2024 року). / Упоряд.: Л. І. Ткаченко, В. М. Шульга. – Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2024. – 1 322 с.

У збірник увійшли статті та тези учасників V Всеукраїнської міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції «Національна наука і освіта в умовах війни РФ проти України та сучасних цивілізаційних викликів», у межах XV Міжнародної виставки «Сучасні заклади освіти–2024», у яких автори висвітили питання розвитку українського суспільства, зокрема науки і освіти в умовах війни РФ проти України; розвитку українського соціуму на принципах свободи, рівності, поваги до людської гідності, дотримання прав людини і верховенства права; проблем розвитку обдарованих дітей і юні в умовах боротьби за незалежність і цілісність України.

Тематика публікацій:

- Наука і освіта в умовах війни РФ проти України
- Освіта України в сучасних цивілізаційних викликах
- Соціально-психологічні аспекти розвитку українського соціуму під час війни
- Обдарованість і лідерство: ідентифікація і місія

Видання рекомендовано для науковців, керівників і представників освітніх закладів, інститутів післядипломної освіти, педагогічних працівників усіх ланок системи освіти.

Статті подано в авторській редакції (збережено стилістику, орфографію та мову). Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, посилань на джерела тощо.

Плачинда Т. С. Позашкільна освіта в умовах сучасних трансформацій	121
Попова В. В., Попов В. Ю. Українська наука і освіта та передумови теперішньої війни	127
Саух П. Ю. Освіта і наука в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Виклики і відповіді	136
Сегеда С. П., Вєденєєв Д. В., Левченко С. М. Науково-педагогічні засади підготовки фахівців із протидії ментальній зброї	140
Слободянюк М. А. Особливості історичної освіти в умовах російсько-українського протистояння	149
Ткаченко В. М. «Хороші» та «погані» росіяни: історіософський погляд.....	156
Хамітов Н. В. Наука і освіта в Україні: виклики війни і відповіді перемоги та миру	162
Чекаленко Л. Д. Про роль асимільованих народів у збереженні імперії.....	167
Чижевський Б. Г., Онаць О. М., Попович Л. М. Науково-інноваційна законодавча основа управління трансформаційними процесами в закладах загальної середньої освіти	177
Шевчук Т. С. Комеморативні стратегії вшанування пам'яті учасників, жертв і подій російсько-української війни у виховній роботі ЗВО	187
Частина II. ДОПОВІДІ СЕКЦІЙНИХ ЗАСІДАНЬ	193
Агафонова М. В. Рівень освітніх досягнень в Україні в умовах військової конфронтації та його вплив на індекс людського розвитку	193
Айтов С. Ш. Історична антропологія як сучасна філософія історії та вивчення цивілізаційної динаміки у вищій освіті.....	198
Акімов О. Є., Соловйова Н. В., Костенко В. О. Роль наукової підготовки у формуванні здобувача освіти медичного профілю в умовах війни.....	202
Александрова Н. О. Формування національної культури дітей молодшого шкільного віку в умовах сучасних викликів.....	207
Алексєєва С. В. Підготовка майбутніх учителів природничих дисциплін в умовах воєнного стану: виклики і новітні цифрові технології.....	214
Атаманчук Ю. М. The influence of the state on the quality of higher education in Ukraine during the full-scale invasion of russia on the territory of Ukraine	219
Бабко Н. М. Лідерство та обдарованість: синергія компетенцій здобувачів вищої освіти в сучасному світі.....	224
Балла Л. В. Актуальність інклюзивної дошкільної освіти – єдиного освітнього простору як головного питання сталого розвитку України	228
Барабаш Л. М. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія.....	233

7. Навчально-науковий інститут інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій. URL: <https://academy.ssu.gov.ua/ua/45-navchalno-naukoviy-institut-informaciynoi-bezpeki-struktura>.
8. Богуш В. М., Бровко В. Д., Мамченко С. М. Підготовка фахівців з кібербезпеки в межах спеціальності 256 національна безпека (забезпечення національної безпеки в інформаційній сфері та кіберпросторі). Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 26 березня 2021 р.). Київ: НА СБУ, 2021. С.12–14.
9. Кушнір В. О., Іжурова І. В. Історико-ретроспективний аналіз формування та розвитку системи стратегічних комунікацій у секторі безпеки і оборони України. Військово-науковий вісник. 2021. № 35. С.13–14.
10. Українська культура: цивілізаційний вимір / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496 с.
11. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. К.: Генеза, 2017. 560 с.
12. Рафальський О. О., Самчук З. Ф. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 688 с.
13. Рафальський О. О., Калакура Я. С., Коцур В. П. та ін. Антропологічний код української культури і цивілізації : у 2-х кн. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2020.
14. Верменич Я. «Війни ідентичностей»: українсько-російське цивілізаційне протистояння у когнітивно-дискурсивному вимірі. Нарис. Київ: Інститут історії України, 2023. 87 с.
15. Лисенко О. Є., Маєвський О. О. Дегуманізація образу українців у російському пропагандистському дискурсі: Нарис. Київ: Інститут історії України, 2023. 82 с.
16. Удод О. Російсько-українська історіографічна війна: лекція. Київ: Інститут історії України, 2023. 28 с.
17. Якубова Л. Україна та українці в світоглядній матриці «русского мира». Аналітична записка. Київ: Інститут історії України, 2023. 72 с.

Слободянюк М. А.,
доктор історичних наук, професор
професор кафедри філософії та українознавства
Українського державного університету науки і технологій
nikslobo@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Анотація. Метою статті є дослідження місця і ролі історичної освіти під час російсько-української війни. Наукова новизна полягає у порівняльному аналізі стану історичної освіти та патріотичного виховання в Україні та Російській Федерації. Зазначено, що путінський режим проводить широкомасштабну і системну роботу з нав'язування росіянам своїх поглядів на історію, цінності та

ідеологію російської держави. Натомість в Україні, хоча і вживаються певні заходи для підтримання патріотичних почуттів, водночас робиться це несистемно, неконцентровано і непослідовно. Це особливо помітно на прикладі послідовного скорочення викладання історії як в середніх, так і вищих навчальних закладах. Висновки. Встановлено, що відсутність цілеспрямованої та системної роботи в галузі історичної освіти створює ризик посилення впливу рашистської ідеології на українське населення. Запропоновані рекомендації для підвищення рівня історичної освіти та патріотичного виховання.

Ключові слова: історична освіта, патріотичне виховання, російсько-українська війна, історія України, рашизм, цінності.

Abstract. The purpose of the article is to research the place and role of historical education during the Russian-Ukrainian war. The scientific novelty consists in a comparative analysis of the state of historical education and patriotic education in Ukraine and the Russian Federation. It is noted that Putin's regime is conducting large-scale and systematic work to impose its views on the history, values and ideology of the Russian state on Russians. On the contrary, in Ukraine, although certain measures are taken to maintain patriotic feelings, at the same time it is done unsystematically, unconcentrated and inconsistently. This is especially noticeable on the example of the successive reduction of history teaching in both secondary and higher educational institutions. Conclusions. It was established that the lack of purposeful and systematic work in the field of historical education creates a risk of strengthening the influence of racist ideology on the Ukrainian population. Proposed recommendations for raising the level of historical education and patriotic education.

Keywords: historical education, patriotic education, Russian-Ukrainian war, history of Ukraine, rashism, values.

Політика Російської Федерації від самого свого створення була спрямована на підрив української державності. Застосовувався різноманітний інструментарій. Економічний шантаж, підкуп бізнесових та політичних еліт, взяття під контроль стратегічних підприємств, насичення силових структур власною агентурою, втручання у внутрішні справи, підбурювання сепаратизму. А ще був конфлікт навколо коси Тузла, газові блокади, економічні санкції. Водночас, не менше зусиль і ресурсів Кремль спрямовував на ідеологічну обробку свого та українського населення. Першу скрипку в ідеологічних постулатах путінського режиму завжди грало спотворене розуміння історії, яке наполегливо нав'язувалось аудиторії. Чим більше загострювалися російсько-українські взаємини, тим більше уваги Москва приділяла «історичному вихованню». Процес перетворення історичної освіти на ідеологічну зброю путінського режиму докладно висвітлений у статті М. Слободянюка в «Українському історичному журналі» [1, 235–252], а важливість системного

підходу до викладання історії у вищих і середніх навчальних закладах у його ж доповіді на науково-практичній конференції «Інноваційні практики наукової освіти» [2].

Наприклад, у школах запровадили посаду радника директора по вихованню. Крім того, у школах ввели обов'язкове виконання державного гімну, підняття державного прапора та уроки «Розмови про важливе» (на кшталт радянських політінформацій).

До повномасштабного російського вторгнення в Україну «Історія Росії» не була обов'язковою для студентів. З 2023 р. в усіх вищих навчальних закладах Росії стали обов'язковими дві історичних дисципліни: «Історія Росії» та «Основи російської державності» (ОРД). 144 години виділяється на російську історію, яка читається два семестри (68 годин лекцій, 48 годин практичні заняття, 28 годин – самостійна робота).

Показово, що російське Міносвіти відмовилося від Болонської системи і повернулося до системи радянської щодо розподілу часу. Тепер більшість відведеного часу студенти засвоюють дисципліни не самостійно, а в аудиторіях за допомогою викладача.

Ще 72 години виділяється на ОРД (16 годин лекцій, 32 години практичних занять, 24 години – самостійна робота). Зауважимо, що ця дисципліна вивчається першокурсниками здебільшого на практичних заняттях. Вже на початок 2023–2024 навчального року РФ підготувала майже 6 000 педагогів для викладання нового курсу. Також оперативно були написані робочі програми, методичне забезпечення. Створені навчальні посібники окремо для студентів соціогуманітарних та природничо-наукових, інженерно-технічних спеціальностей. Зміст курсу розбитий на п'ять блоків: «Що таке Росія?», «Російська держава-цивілізація», «Російський світогляд і цінності...», «Політичний устрій Росії», «Виклики майбутнього і розвиток країни».

До 1 вересня 2023 р. міністерство науки та вищої освіти разом с товариством «Знаніє» планувалося зняти 100 фільмів (як типових відеолекцій), в якості наочного забезпечення курсу. Проєкт отримав назву «ДНК Росії» – «цикл відеороликів патріотичного змісту, спрямованих на боротьбу з фальсифікацією історії, популяризацію культурної спадщини і традиційних цінностей».

Назви деяких фільмів дають змогу зрозуміти пропагандистську спрямованість проєкту: «Російська мова. Більше, ніж слова», «Константи: духовність, стійкість, спільність, месіанство», «Солідаризм: компроміс заради процвітання», «Світовий порядок: Кісінджер, Бжезинський, Фукуяма», «Русській мір», «Держава-цивілізація».

Однак, якщо абстрагуватися від ідеологічного наповнення деяких роликів, то самі їх назви, сама ідея, повинні були б мотивувати і нашу державу на створення аналогічного відеоконтенту: «Консерватизм: розвиток без потрясінь», «Християнство», «Історія: ключ до усвідомлення сучасного і створенню майбутнього», «Великі реформатори», «Винахідники», «Самопожертва заради людей», «Емігранти і співвітчизники: спадщина Росії у світі», «Символи Росії», «Нова цифрова реальність: можливості і ризики». І хоча на означену дату встигли зняти тільки 68 фільмів, темпи виконання і масштаб проєкту вимагають від нас вивчення цього досвіду.

Заявлена мета цих курсів – формування у молодих росіян єдиної системи цінностей. Міністр освіти РФ С. Кравцов підкреслив, що суверенна система освіти є основою національної безпеки.

Через названі інструменти російська влада прагне прищепити росіянам ідеологію «пентабазису» – п'ятирівневої ціннісної моделі. Вона нагадує трирівневу модель державної ідеології Російської імперії під час правління Миколи I: «самодержавство – православ'я – народність». Тодішня ідеологічна тріада також ґрунтувалася на консервативних поглядах російського історика М. Карамзіна, висловлена у його записці «Про древню і нову Росію в її політичному і громадянському відношеннях». У 1811 р., незадоволений ліберальними реформами Олександра I, він написав, що ніякі перетворення не потрібні, адже в Росії, як в жодній «землі Європейській» «блаженствує народ, процвітає правосуддя, сяє благоустрій, серця задоволені, уми спокійні» [3].

Путінський пентабазис також декларує консерватизм і спрямований популяризацію патріотизму, національної ідентичності, суспільної єдності та громадянської активності. Ціннісна домінанта пентабазису містить такі ключові постулати:

- людина – творення (кожна людина є творцем свого життя, цінує спадщину, традиції, мову, релігію, виховання, освіту і довкілля),
- сім'я – традиції (сім'я є основою суспільства та джерелом його сили, зберігає і передає історію поколінням, заснована на любові, відповідальності, турботі і підтримці, виховує дітей в дусі патріотизму, громадянськості і злагоди),
- суспільство – злагода (суспільство складається з різних людей, які живуть в мирі і гармонії, де заохочують солідарність, взаємодопомогу, повагу до різноманітності, що сприяє активній громадянській позиції всіх груп населення, захисту їх прав і свобод),
- держава – довіра до інститутів (держава виступає гарантом суверенітету, стабільності і розвитку країни, забезпечує ефективну і справедливую владу, яка

служить інтересам народу і поважає його волю, співпрацює з іншими цивілізаціями в ім'я миру і добра, піклується про всіх живих істот та екологію),

– країна – патріотизм (країна – батьківщина всіх її громадян, зберігає історичну пам'ять, багатство і єдність народів, захищає свою територію, інтереси і безпеку, розвивається у відповідності з цілями і цінностями та напряду залежить від внеску кожного).

Мільйони мешканців демократичних країн могли б із задоволенням підписатися під цими принципами. Власне, ці принципи і запозичені кремлівськими ідеологами в цих країнах. Однак їх лицемірна путінська інтерпретація дискредитує саму ідею консерватизму і традиційних цінностей.

Як би то не було, Україна також потребує вироблення власних ціннісних орієнтирів, які консолідують суспільство і забезпечать цілеспрямований осмислений розвиток держави. Такі цінності не повинні стати (чи виродитися) елементом авторитарної ідеології, але повинні пропагуватися і впроваджуватися тими політичними силами, які їх декларують і отримують на виборах мандат від суспільства на їх реалізацію. Українська держава повинна асоціюватися не з анархічним хаосом, безвідповідальністю і регресом, а з демократичним порядком, балансом між правами і обов'язками та прогресом. Не останню роль в цих процесах може відіграти історична освіта, яка популяризує позитивний досвід минулих поколінь.

Поки що важливість історичної освіти для кожного українця не є об'єктом пріоритетної уваги ні можновладців, ні суспільства. У цьому зв'язку постає нагальне питання: що українська влада змогла протиставити довготривалій, стратегічній, широкоформатній і системній ідеологічній роботі путінського режиму? Вона, навпаки, веде політику ідеологічного роззброєння перед екзистенційним противником.

Після анексії Криму і початку гібридної війни на Донбасі 5 вересня 2017 р. Верховна Рада ухвалює Закон України «Про освіту». В рамках чергових (щоб не сказати хаотичних і нескінченних) освітніх реформ в українських школах запроваджується предмет, який об'єднує всесвітню та вітчизняну історію з відповідним скороченням часу на вивчення власної історії. І це не беручи до уваги подекуди невисоку якість історичної освіти в школі. Таким чином, відбувається розмивання головного предмету, який сприяє формуванню учнів як патріотів та громадян своєї держави.

У вищих навчальних закладах історія України де-юре взагалі перестала бути обов'язковою дисципліною і в перспективі взагалі може зникнути з

університетів. Де-факто тепер її вивчають не всі студентські групи, а кількість годин на засвоєння цієї дисципліни невпинно скорочується. Сьогодні в деяких вишах дисципліна «Історія та культура України» (або її варіації) скорочена з п'яти до трьох кредитів (тобто зі 150 до 90 годин), з яких більшість виділяється на позааудиторну самоосвіту студента. В умовах геноцидної російсько-української війни такі нововведення важко оцінити інакше, ніж антидержавні. І відповідальність за це лежить не на керівництві навчальних закладів, а на тих, хто формує державну політику в освітній галузі.

Спроби пояснити такі катастрофічні зміни економією державних видатків не витримують критики. Гіпотетична мізерна економія на скороченні історичних дисциплін не йде ні в яке порівняння із додатковими витратами на поетапне запровадження 12-річної Нової української школи, збільшення терміну навчання в аспірантурі з трьох до чотирьох років, введення в університетські програми вибіркових предметів, відкриття у вишах нових відділів з відповідним штатом (по забезпеченню якості вищої освіти та по боротьбі з корупцією). Чому у розпал війни, коли стоїть питання самого існування Української держави, пріоритет віддається необов'язковим нововведенням, які могли б і почекати до закінчення війни, а стратегічно важливі історичні дисципліни цілеспрямовано витісняються з освітнього простору? Це давно назріле питання громадянське суспільство повинно нарешті поставити перед владою.

Можна було б не дивуватися, коли таку освітню політику реалізовували б проросійські В. Янукович, М. Азаров та Д. Табачник. Але ні, її у 2016 р. почав реалізовувати «патріотичний» уряд В. Гройсмана. На жаль, з тих пір змінилося кілька урядів, ще більше міністрів освіти, але освітня політика щодо історичного та патріотичного виховання молоді залишається незмінною і її неможливо назвати державницькою і далекоглядною.

Не можна стверджувати, що центральна і регіональні власті нічого не роблять. Виділяється певне фінансування на кіно- і відеопродукцію, паперові видання, веб-сайти, проводяться конференції, акції, масові заходи, які правдиво висвітлюють минуле українського народу та сприяють формуванню патріотичного світогляду. Однак цій роботі не вистачає системності, координації та якості виконання. Певною мірою, ці зусилля доповнюються істориками-ентузіастами (О. Алфьоров, В. Мараєв, О. Палій, брати Капранови), які ведуть активну роз'яснювальну роботу через свої інтерв'ю, відеоблоги, наукову і публіцистичну діяльність. Втім, ентузіасти не можуть замінити собою адміністративні та організаційні можливості держави. Загалом порівняння зусиль російської та української влади в галузі історичної політики й освіти поки

що виглядає не на користь останньої.

Що треба зробити для забезпечення ефективного виховання патріотичного світогляду українців з урахуванням відсутності у держави достатніх коштів на його фінансування? Найперше, звільнити від бюрократичних кайданів як викладачів з учителями, так і навчальні установи загалом. Сьогодні більшість робочого часу викладач витрачає не на навчання і наукову діяльність, а на безглузду паперову роботу та імітацію активності. Друге, влада має морально підтримувати та організаційно сприяти ініціативам волонтерів та ентузіастів. Третє, історія України має стати окремою (а не інтегрованою) та обов'язковою дисципліною у середніх і вищих навчальних закладах з виділенням на неї оптимального обсягу годин. Четверте, просвітницька діяльність істориків та інших фахівців має заохочуватися якщо не прямим фінансуванням, то хоча б зарахуванням витрачених зусиль як їх робочого часу або у вигляді інших преференцій. П'яте, технічна і матеріальна підтримка істориків-відеоблогерів з високим рівнем володіння іноземними мовами, які можуть впливати на іншомовну аудиторію. Шосте, запровадження компактних щотижневих політінформацій в муніципальних та державних установах (адміністрації, освітні та медичні заклади, поліція, армія, державні і комунальні підприємства). На таких заняттях колективи мають інформуватися про поточну політичну і воєнну ситуацію, інформатори повинні роз'яснювати рішення центральної і місцевої влади, спростовувати шкідливі чутки, а також приділяти час історичному вихованню громадян та протидіяти історичній міфології російського імперіалізму. Важливу роль в таких спілкуваннях можуть відігравати професійні історики та політологи, а там, де такої можливості немає – можна обмежитися ознайомленням з відповідними медіа-ресурсами. Список не є вичерпним, але, при грамотній і сумлінній реалізації, навіть вищеназвані кроки суттєво покращать ситуацію з історичною освітою та патріотичним вихованням в Українській державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Слободянюк М. Українські й російські наративи історії ОУН та УПА // Український історичний журнал. 2023. № 6 (573). С. 235–252.
2. Слободянюк М. Наукові підходи під час викладання історичних дисциплін // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційні практики наукової освіти» (Київ, 6–12 грудня 2023 року). Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. С. 730–737. URL: https://iod.gov.ua/content/events/54/iii-vseukrayinska-naukovo-praktichna-konferenciya-innovaciyni-praktiki-naukovoyi-osviti_publications.pdf?1703239959.6547
3. Карамзін Микола Михайлович // Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Карамзін_Микола_Михайлович#Суспільно-політичні_погляди